

УДК 811.161.2'373:355

І. О. Литовченко

ТИПИ АБРЕВІАТИВНИХ УТВОРЕНЬ У ВІЙСЬКОВІЙ ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Литовченко І. О. Типи аббревіативних утворень у військовій лексиці української мови.

У статті висвітлено проблему лінгвістичного походження аббревіцій у військовій лексиці української мови. З'ясовано механізми утворення аббревіатур у назвах сучасного озброєння, амуніції, споруд, що сприяють виявленню тенденцій формотворчих процесів у мові, проаналізовано семантичні та функціональні особливості аббревіатур різних типів.

Ключові слова: військова лексика, аббревіатури, комбіновані аббревіатури, ініціальні аббревіатури.

Литовченко И. А. Типы аббревиативных образований в военной лексике украинского языка.

В статье раскрыта проблема лингвистического происхождения аббревиаций в военной лексике украинского языка. Определены механизмы образования аббревиатур в названиях современного вооружения, амуниции, сооружений, проанализированы семантические и функциональные особенности аббревиатур разных типов.

Ключевые слова: военная лексика, аббревиатуры, комбинированные аббревиатуры, инициальные аббревиатуры.

Lytovchenko I. O. The types of abbreviation in military vocabulary of Ukrainian language.

The article outlines linguistic nature of abbreviation phenomenon in military vocabulary of Ukrainian language. The mechanism of formation of abbreviation in the names of weapon, accoutrements and military installations was determined. The semantic and functional particularities of abbreviations of various types were analyzed.

Key words: military vocabulary, abbreviations, combined abbreviations, initialism.

Упродовж останніх десятиліть аббревіація стала одним із найбільш продуктивних способів поповнення словникового складу української мови. Вона надає новим назвам і визначенням коротшу та ущільненішу форму при повному збереженні значення цих лексичних одиниць, заощаджуючи час надходження інформації.

Процес виникнення нових скорочень зумовлений низкою екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників. До екстралінгвальних причин появи аббревіативних одиниць належить стрімкий темп розвитку

науки і техніки, пов'язане з цим намагання передати компактно та стисло нові поняття, що виражаються складними словами і словосполученнями, широке використання нових засобів зв'язку, необхідність економії часу та енергії. Дія цього лінгвістичного явища зумовлюється, як зазначає Д. Василенко, і мовними законами, а саме, принципом економії та пошуком виражальних засобів мови [5, с. 90]. Утворення скорочень також знаходиться під впливом розмовної мови на літературну.

Абревіацію у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці досліджували в різних аспектах. Так, вивчаючи феноменологічні особливості скорочень, розглядали питання, пов'язані з фонетичними рисами абревіатур, їхньою формальною структурою, довжиною й межами компонентів порівняно з іншими мовними одиницями (Д. Алексеев, Н. Клименко, А. Мазон, К. Тронь). Лінгвістичні розвідки філогенетичної природи абревіатур стосуються причин виникнення абревіації, впливу лінгвальних та екстралінгвальних чинників на появу й формування цих утворень (І. Зборовський, Р. Могилевський, Є. Поливанов). З'ясовано проблеми, пов'язані з функціонуванням скорочень у мові, зокрема оформлення граматичного роду, словозміна аброутворень, участь у словотвірному процесі (В. Бойков, Л. Бойченко, М. Панов, М. Сердюк, Л. Шеляховська). Чимало дослідників у своїх працях аналізують складноскорочені слова як складники науково-технічної термінології та визначають принципи їх будови (Г. Арзуманов, Л. Буянова, Д. Лотте, В. Нагіна).

Незважаючи на значний доробок учених, ця проблема поки недостатньо висвітлена в царині військової лексики, тому потребує подальшого вивчення та аналізу, оскільки в сучасному суспільстві відбуваються безперервні зміни, з'являються нові лексичні одиниці, які потрібно постійно вивчати та детально аналізувати. До таких одиниць належать і абревіатури, що використовуються на позначення назв сучасної зброї, амуніції, споруд.

Метою нашої роботи є з'ясування механізмів утворення абревіатур у назвах сучасного озброєння, амуніції, споруд, що сприяє виявленню тенденцій формотворчих процесів у мові.

У військовій лексиці української мови спостерігаємо активізацію процесу абревіації, який передбачає утворення похідної лексичної одиниці шляхом з'єднання компонентів кількох слів [8, с. 129].

Найпродуктивнішим способом компресії багатослівних назв є створення абревіатур, що сприяє лексичному збагаченню мови, унаслідок створення нових кореневих морфем і розширення синонімічних відношень базового словосполучення.

Оскільки безпосередніми складниками абревіатур виступають літери, звуки, склади, то класифікувати їх із погляду структури можна по-різному. Під час дослідження військової лексики на означення зброї, амуніції та військових споруд виокремлюються такі структурні типи абревіатур: ініціальні, частковоскорочені й комбіновані [1, с. 142].

Найбільш представлені у військовій сфері абревіації ініціального типу, які репрезентують складноскорочені слова, що утворюються від початкових звуків або літер і позначають назви: 1) амуніції: АДК ← *артилерійський дегазаційний комплект* [9]; ДМК ← *десантовий метеорологічний комплект* [2, с. 65]; ЗІП ← *запасні інструменти та приладдя* [9]; 2) зброї: АСКВ ← *автоматична система керування вогнем* [14]; ВР ← *вибухова речовина* [9]; ЗА ← *зенітна артилерія* [16]; ЗМУ ← *зброя масового ураження* [16]; РД ← *ракетний двигун* [9]; ЦАС ← *центральний автомат стрільня* [16]; 3) споруд і укріплень: КЗЗ ← *колективні засоби захисту* [16]; ОП ← *опірний пункт* [2, с. 149]; ЦКП ← *центральний командний пост* [16].

З-поміж досліджуваних лексем трапляються назви, які різняться за структурою кількісним складом із мотивуючим словосполученням, тому що твірна база таких абревіатурних утворень містить скорочений компонент. Наприклад, абревіатура ПРЦ походить від двокомпонентного словосполучення *приймальний радіоцентр* [9], яке містить один атрибутивний компонент і складноскорочений субстантивний, утворений поєднанням скороченого прикметника та повного іменника. Аналогічно у складі словосполучення *артилерійська радіолокаційна станція* [16], що мотивує утворення абревіатури АРЛС, наявний складний прикметник *радіолокаційна*. Подібні структурні особливості наявні в абревіатурах, як-от: КППО ← *корабель протиповітряної оборони* [16]; УФГ ← *уламково-фугасний гарматень* [16].

У сучасній військовій лексичній, як і в термінологічній номінації, що представлена абревіатурними утвореннями, розрізняємо два підтипи ініціальної абревіації: утворення з початкових звуків слів й утворення з назв початкових літер. Звукові ініціальні абревіації утворюються за наявності у складі абревіатури голосних звуків, коли

таке скорочення легко вимовляти як окреме слово, що своїм звуковим складом наближається до звичайних слів української мови, наприклад: *АРМ* ← *автоматизоване робоче місце* [16], *АСК* ← *автоматизована система керування* [16]. Якщо ж абрєвіатуру важко вимовити як окреме слово, застосовується літерна ініціальна абрєвіація, наприклад: *КНС* (вимовляється *каенес*) ← *комплексна навігаційна система*; *РЛС* (вимовляється *ерелес*) ← *радіолокаційна станція*.

Деякі похідні абрєвіатури вступають у парадигматичні відношення зі словами загальноновживаної мови, як-от, скажімо: *ЦАП* ← *центральний артилерійний пост* [16] і *цап* – «самець кози, козел».

За кількістю скорочених слів-компонентів усі абрєвіатури можна поділити на дво-, три- і чотирикомпонентні.

Найбільша кількість двокомпонентних ініціальних абрєвіатур утворена на основі атрибутивних конструкцій, побудованих за моделлю «прикметник + іменник» зі значенням видового поняття з вказівкою на ознаку, належність, функцію стосовно іменника: *БК* ← *бойовий комплект* [10], *ЗК* ← *захисний костюм* [10], *РК* ← *ракетний комплекс* [10], *СГ* ← *самохідна гаубиця* [10], *СУ* ← *самохідна установка* [10].

Трикомпонентні ініціальні військові абрєвіатури продукуються за моделями, як-от:

1) *прикметник + прикметник + іменник*. З-поміж дериватів цього типу можна виділити три структурні підтипи: а) твірною базою є складний прикметник, утворений основоскладанням прикметника з прикметником або іменника з прикметником із інтерфіксацією та іменник: *ЗРК* ← *зенітно-ракетний комплекс* [12], *КПП* ← *контрольно-перепускний пункт* [12], *КШМ* ← *командно-штабна машина* [13]; б) твірною базою є два прикметники та іменник: *РБУ* ← *реактивна бомбова установка* [15], *САУ* ← *самохідна артилерійська установка* [15], *ТНК* ← *танковий навчальний комплекс* [15];

2) *іменник + прикметник + іменник*: *ЗМУ* ← *зброя масового ураження* [16], *ОНБ* ← *окуляри нічного бачення* [16].

З-поміж трикомпонентних конструкцій трапляються поодинокі абрєвіатури на зразок: *ОВТ* ← *озброєння і військова техніка* [16], *ТЕМ* ← *трал електромагнітний* [16].

Власне ініціальні чотирикомпонентні абрєвіатури утворюються за моделями, які є семантично й структурно подібними, і відрізняються

від останніх лише кількісно. У групі номенів, що репрезентуються за моделлю «прикметник + прикметник + прикметник + іменник (наз. відм.)», зафіксовано два структурні підтипи: а) твірною базою є три прикметники та іменник: *ВСТУ* ← *військова стереофонічна трансляційна установка* [16]; б) твірною базою є простий прикметник, складний прикметник, утворений основоскладанням прикметника з прикметником або іменника з прикметником із інтерфіксацією та іменник: *БРДМ* ← *бойова розвідувально-дозорна машина* [10], *ПЗРК* ← *переносний зенітно-ракетний комплекс* [10]. Зафіксовано й менш продуктивні скорочення на основі конструкції «прикметник + іменник + прикметник (род. відм.) + іменник (род. відм.)»: *РСЗВ* ← *реактивна система залпового вогню* [14] тощо.

Абревіатури частковоскороченого типу репрезентують скорочення не всіх компонентів базового словосполучення, вони характеризуються наявністю повного слова. Це забезпечує прозорість внутрішньої форми часткових скорочень, активне сприйняття мовцями номенів такого типу, широке входження їх у загальноживану лексику. Структура частковоскорочених слів указує на їх проміжний характер між абревіацією й основоскладанням, вони мають власні моделі словотворення.

З-поміж частковоскорочених слів у військовій лексиці виявляють активність абревіатури, утворені на базі узгодженого словосполучення «прикметник + іменник», у яких усічена частина прикметника приєднується до повного стрижневого слова. Наприклад, абревіатури *військспоруда*, *військспорядження*, *військтехніка* [11, с. 423] виникли в результаті соціальної актуалізації прикметника *військовий* і частотного використання його в атрибутивній функції. За цим же зразком утворюється чимало військових лексем, як-от: *військлікярня*, *військмайно*, *військмістечко*, *військчастина*.

Поширення прикметника *маскувальний* у складі аналітичних найменувань зумовило їх абревіатурне скорочення та функціонування ряду номенів із першим компонентом *маск-*, напр.: *маскпокриття* [11, с. 471], *масксітка* [11, с. 471], *маскспоруда* [11, с. 471].

Окремі компоненти частковоскорочених абревіатур виявляють активність у сучасній військовій лексиці, регулярно виступаючи на місці відповідного прикметника у складених найменуваннях, як-от: *плавзасіб* [11, с. 499], *плавпричіп* [11, с. 499], *плавтанк* [11, с. 499].

У цілому ряді військових номенів наявна аббревіатурна морфема *спец-*, яка заміщує у структурі частковоскорочених слів значення прикметника *спеціальний*. У цих назвах компонент *спец-* набуває видільної семантики, указуючи на особливість відповідного денотата в порівнянні з позначеним іменником без усічення *спец-*: *спецзона* [11, с. 534], *спецмапа* [11, с. 534], *спецмашина* [11, с. 53], *спецміна* [11, с. 534], *спецрідина* [11, с. 534], *спецтехніка* [11, с. 534].

На думку Г. Віняр, скорочення першого компонента атрибутивного словосполучення, що є складеним найменуванням, відбувається під впливом двох факторів: 1) наявність у мові аббревіатур із таким скороченням; 2) потреба в такому скороченні внаслідок частого вживання атрибутивного словосполучення в номінативній функції як реалізація тенденції до мовної економії [6, с. 132].

Абревіатури комбінованого типу у військовій лексиці репрезентують назви зброї, військової техніки й укріплень і передбачають складання частин першого твірного слова та букв, цифр: *2С1 «Гвоздика»*, *БМ-21 «Град»*, *РЛС «Дар'ял»-УМ*, *Р-27, «Стріла-3»*, *Челенджер-2* [10].

Утворення таких синтетичних словотвірних моделей відповідає одній із загальних характерних рис військової субмови – великій частотності вживання в ній скорочень. Цьому сприяють як закон мовної економії, прагнення уникнути складних форм номінації, пошук виражальних засобів мови, так і позамовні детермінанти: сама сфера функціонування відповідної лексики, тобто «обслуговування» нею потреб спілкування під час розв'язання військових та військово-політичних проблем; можлива ситуація, що має місце під час ведення бойових дій або яка складається у зв'язку з можливістю виникнення збройного конфлікту чи кризи. Усе це вимагає швидкості та точності передачі інформації, уникнення багатозначності, скорочення складних та складених найменувань, форма яких вступає в суперечність із цілісністю та єдністю їх номінативної функції.

Отже, прагнення передавати максимальний обсяг інформації мінімальними мовними засобами зумовлює виникнення нових компресивних форм. Нові утворення функціонують подібно до лексичних одиниць, відповідаючи всім лексико-граматичним показникам повнозначного слова. Абревіатури, зокрема, входять до складу висловлення як готові комплекси і сприймаються єдиними

номінативно-когнітивні утвореннями, що не викликають труднощів у процесі сприйняття вузькопрофесійних понять.

Для позначення зразків озброєння і військової техніки широко використовуються умовні індексні (літерні та цифрові) скорочення. Система умовних індексних одиниць використовується для маркування керованих та некерованих ракет, літальних апаратів, радіоелектронного обладнання та різних видів боєприпасів, озброєння та бойової техніки.

З-поміж джерел утворення комбінованих абrevіатур виокремлюємо: 1) літерно-цифрові сполучення (*НАР С-5, Р-23, РТ-23УТТХ, УР-100*); 2) назви квітів, рослин, річок (*ЗПРК «Тунгуска», САУ «Акація», САУ «Гвоздика»*); 3) асоціативні назви (*ЗРК «Оса-АК», ПЗРК «Голка», ПЗРК «Стріла»*); 4) початкові літери назв конструкторських бюро або прізвищ розробників озброєння (*АН-70, МІ-М, МіГ-29, Су-25*); 5) назви характерної ознаки чи властивості виду озброєння (*БМ-21 «Град», ПТРК-«Штурм -С», РСЗВ 9К58 «Смерч», РСЗВ 9К57 «Ураган»*) [10].

Зазначений спосіб оформлення нових назв набув поширення завдяки компактній передачі інформації, зручності і зрозумілості для фахівців. Ускладнення сучасних об'єктів військової номінації зумовлює пошук чітких, стандартних структурних типів.

З-поміж військових номенів, що досліджуються, на периферії виокремлюються певні лексеми, які продукуються ініціальними абrevіатурними утвореннями, що активно вживаються в неофіційній мові військових, як-от: *ака* – «автомат Калашникова» [3, с. 267]; *бе-ка, бик* – «бойовий комплект» [3, с. 268]; *бетер* – «бронетранспортер» [3, с. 267]; *ваїшка* – «автомобіль ВАІ (військової автоінспекції)» [3, с. 269]; *ве-че* – «військова частина» [3, с. 269]; *ер-зе* – «ручний гранатомет» [3, с. 273]; *зе-зе-ка* – «загальновійськовий захисний комплект» [3, с. 275]; *це-пе* – «центральный прохід у казармі» [3, с. 288]. Більшість військових складових скорочень вживається задля емоційно-експресивної передачі значення повної конструкції. Вони обмежено використовуються і належать до субстандартної лексики [4, с. 98]. Наприклад: *емпі* (нім. МР – Maschinenpistole) [7, с. 30]; *папасьошка, пепедьошка* (від ППД: «пістоль-кулемет Дегтярьова») [7, с. 30]; *папах, папашка* (від ППШ: «пістоль-кулемет Шпагіна») [7, с. 30]; *песик, собачка* – «машиновий пістоль» (від

скорочення ППС: «пістоль-пулемет Сударева») [7, с. 30]; *уфавде* – «радянський тактичний бомбовик, уживаний на східному фронті здебільшого вночі» (нім. U. v. D. – Unteroffizier vom Dienst «днювальний підстаршина», що будить свою частину) [7, с. 21]. Прототиби таких слів є стилістично і емоційно нейтральними, а скорочення мають розмовний або жаргонний характер.

Отже, українська військова лексика поповнюється тими ж шляхами, використовує ті ж способи словотвору та словотворчі засоби, що й загальнолітературна мова. Протягом ХХ – початку ХХІ ст. у військовій підмові відбувається стрімкий розвиток абрєвіації як прояв раціоналізації мовленнєвої діяльності й оптимізації мовотворчих процесів. Найбільш поширеним типом скорочень у військовій субмові є ініціальні абрєвіатури, які стисло передають значення багатоконпонентних лексичних одиниць, характерних для спеціальної лексики.

Література

1. Андріянова О. Я. Військово-морська термінологія української мови: етапи формування та семантика: дис. ... канд. філол. наук / О. Я. Андріянова. – К., 2011. – 199 с.
2. Бурячок А. Російсько-український словник для військовиків / А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович. – К.: Наукова думка, 1995. – 384 с.
3. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу: дис. ... канд. філол. наук / В. В. Балабін. – К., 2002. – 308 с.
4. Вакарюк Л. О. Українська мова. Морфеміка і словотвір: [навчальний посібник] / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 184 с.
5. Василенко Д. В. Розвиток словникового складу англійської мови військової сфери ХХ – початку ХХІ століття: дис. ... канд. філол. наук / Д. В. Василенко. – Запоріжжя, 2008. – 237 с.
6. Віняр Г. М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-их – початку 90-их років ХХ століття): дис. ... канд. філол. наук / Г. М. Віняр. – Дніпропетровськ, 1992. – 229 с.
7. Горбач О. Арго українських вояків / О. Горбач // Наукові записки. – Мюнхен, 1963. – Ч. 7. – С. 4–34.
8. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 189 с.
9. Енциклопедія військової техніки «Арсенал» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.topgun.rin.ru>.
10. Офіційний сайт Міністерства Оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/>
11. Російсько-українсько-англійський військовий словник: близько 20000 слів /

[уклад. : В. Я. Карачун, І. А. Черненко, С. М. Чиж, О. О. Карачун]. – К. : Техніка, 2001. – 750 с.

12. Словник зброї [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.weapon.vir.ru>.

13. Щорічник «Біла книга 2005 : оборонна політика України». – К. : Заповіт, 2006. – 136 с.

14. Щорічник «Біла книга 2006 : оборонна політика України». – К. : Міністерство оборони України, 2007. – 96 с.

15. Щорічник «Біла книга 2007 : оборонна політика України». – К. : Міністерство оборони України, 2008. – 120 с.

16. Щорічник «Біла книга 2013 : Збройні Сили України». – К. : Міністерство оборони України, 2014. – 75 с.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2015 р.